

बाल कामगार निर्मुलन व पुनर्वसन
राज्य कृती आराखडयाच्या अंमलबजावणीत
ग्राम विकास विभागाची भूमिका व सहभाग.

महाराष्ट्र शासन
ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग,
शासन निर्णय क्रमांक : संकीर्ण २००८/प्र.क्र.२६९/समन्वय कक्ष,
मंत्रालय, मुंबई - ४०० ०३२.
दिनांक: २६ नोव्हेंबर, २००८.

संदर्भ :- १) याचिका क्र. ४६५/१९८६ मधील सर्वोच्च न्यायालयाचा निवाडा.
२) शासन निर्णय, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग क्र. सीएलए२००६/
काम-७ अ, दि. २५ एप्रिल, २००६.
३) शासन निर्णय, उद्योग, ऊर्जा व कामगार विभाग क्र. सीएलए२००७/
(३९२)/काम-७ अ, दि. ३ जुलै, २००७.

प्रस्तावना :-

बालमजुरीमुळे बालकांचे शारिरीक व मानसिक अपरिमित नुकसान होते. तसेच या अनिष्ट प्रथेमुळे ते कुटुंब, गरिबी आणि अकुशल कामाच्या विळख्यात अडकून पडते. बालमजूर प्रथेची सामाजिक व आर्थिक गुंतागुंत लक्षात घेऊन या अनिष्ट प्रथेचे निर्मुलन करण्यासाठी ग्राम विकास विभागाचा सहभाग असणे आवश्यक आहे. सन २००८ अखेर धोकादायक उद्योगातील आणि घृणित स्वरूपाची बाल मजुरी संपुष्टात आणणे तसेच सन २०१० पर्यंत सर्व प्रकारच्या बाल मजुरीचे समूळ उच्चाटन करणे ही उद्दीष्टे आहेत. त्यासाठी शासनाने खालील बाबींचा कृति आराखडयात समावेश केला आहे.

१. बाल मजुरांचे सर्वेक्षण आणि जाणिवे जागृती.
२. बाल मजुरांची मुक्तता, मुक्त केलेल्या बाल मजुरांचे कुटुंबामध्ये व शैक्षणिक पुनर्वसन.
३. इतर शैक्षणिक उपक्रम (गळती रोखणे)
४. स्थलांतरीत मुलांसाठी विशेष कृती कार्यक्रम.
५. घरकाम करणा-या मुलांसाठी विशेष कृती कार्यक्रम.
६. बाल कामगारांच्या पालकांना उत्पन्नाचे पर्यायीमार्ग पुरविणे.
७. जनजागृती व सामाजिक अभिसरण.
८. बालमजुरीसंबंधी संनियंत्रण.
९. प्रशिक्षण, क्षमतावृद्धी, संशोधन.

ग्रामिण भागातील बालक/युवक यांच्यासाठी जिल्हा परिषदेमार्फत विविध योजना राबविण्यात येतात. ग्रामिण क्षेत्रात बाल मजुरीच्या अनिष्ट प्रथेस आळा बसावा तसेच भविष्यात बाल

मजूर निर्माण होऊ नयेत, बालकांचे आर्थिक, सामाजिक व शारिरीक शोषण थांबवून त्यांना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठीच्या या कृति आराखड्यातील विभागाशी संबंधित बाबींची अंमलबजावणी व संनियंत्रण प्रभावितपणे होणे आवश्यक आहे. त्यासाठी विभागातील सर्व संबंधित अधिका-यांनी या कृति आराखड्याची अंमलबजावणी करावी. या सर्व बाबी लक्षात घेता कृति आराखड्यातील या विभागाशी संबंधित बाबींची (३.२.४, ३.२.८, ४.२.४, ६.१.३, ६.१.४, ७.१, ७.२, ९.२, ९.३) प्रभावी अंमलबजावणी होण्यासाठी शासन खालील प्रमाणे निर्देश देत आहे :-

शासन निर्णय :-

कृति आराखड्यातील विभागाशी संबंधित बाबींचे राज्य स्तरावर संनियंत्रण करण्यासाठी मा. मुख्य सचिवांचे अध्यक्षतेखाली राज्य संनियंत्रण समिती असून सचिव, ग्राम विकास व पंचायत राज हे या समितीचे सदस्य आहेत. तसेच जिल्हा स्तरावरील या आराखड्याच्या अंमलबजावणीसाठी असलेल्या बालकामगार, पुनर्वसन आणि कल्याणकारी संस्थेमध्ये मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद हे सदस्य आहेत. या बाबी लक्षात घेता, कृति आराखड्यातील या विभागाशी संबंधित बाबींची प्रभावी अंमलबजावणी होण्यासाठी विभागातील अधिकारी/कर्मचारी यांनी पुढील प्रमाणे कार्यवाही करावयाची आहे.

बाब क्र. ३	आराखड्यातील विभागाशी संबंधित बाब सोडवलेल्या मुलांचे शैक्षणिक पुनर्वसन	करावयाची कार्यवाही व अंमलबजावणी आणि संनियंत्रण करण्यास जबाबदार अधिकारी/कर्मचारी.
३.२.४	जिल्हाधिकारी आणि जिल्हा परिषदेच्या मुख्य कार्यकारी अधिका-यांनी जिल्हा आढावा बैठकीत वरील योजनांचा मासिक आढावा घेणे.	जिल्हाधिकारी / मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद/जिल्हा शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक) यांनी यानुसार कार्यवाही करावयाची असून याबाबत विभागीय आयुक्त तसेच शिक्षण संचालक यांनी संनियंत्रण करावयाचे आहे.
३.२.८	जी ग्रामपंचायत, त्यांच्या क्षेत्रातून बाल कामगार प्रथेचे उच्चाटन करेल तिला प्रत्येक रु. १,००,००० चे पारितोषिक देणे	गट विकास अधिकारी यांचे कडून प्रस्ताव मागवून व त्याची छाननी करून मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी सचिव, नगर विकास विभाग यांचेकडे शिफारशीसह प्रस्ताव सादर करावा. विभागीय आयुक्त यांनी संनियंत्रण करावे.
४.२	शैक्षणिक दर्जा सुधारणा.	
४.२.४	ग्राम सभेच्या विषयसुचीवर सार्वत्रिक नोंदणी आणि मुलांचे यश हा मुद्दा घेणे	ग्राम सेवक यांनी याबाबत कार्यवाही करावयाची असून त्यांस गट विकास अधिकारी/ गट शिक्षण अधिकारी यांनी मार्गदर्शन करावयाचे आहे. याबाबत मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद/जिल्हा शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक) यांनी संनियंत्रण करावे. तसेच विभागीय आयुक्त यांनी नियतकालिक बैठकीमध्ये याचा आढावा घ्यावा.

६	विशेष गरजा असणा-या बालकामगारांसाठी कार्ययोजना.	
६.१	घरकाम करणा-या मुलांसाठी	
६.१.३	अशा मुलांच्या कुटुंबासाठी उत्पादन वाढीची संधी प्राप्त करून देणे म्हणजे ती कुटुंबे मुलांना कामाला लावणार नाहीत.	ग्राम सेवक, गट विकास अधिकारी यांनी याबाबत सामाजिक कार्यकर्ता यांच्या मदतीने सदर कार्यवाही करावयाची असून त्यांस जिल्हाधिकारी तसेच जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी मदत व मार्गदर्शन करावयाचे आहे.
६.१.४	बालकामगारांच्या कुटुंबाच्या आर्थिक प्राप्तीचा निकष न ठरवता दारिद्र्य रेषेखालील कुटुंबाच्या यादित त्यांचा अंतर्भाव करणे.	गट विकास अधिकारी यांनी याबाबत कार्यवाही करावी. जिल्हाधिकारी तसेच जिल्हा परिषदेचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी यांनी मार्गदर्शन व सनियंत्रण करावे.
७	पालकांना उत्पन्न वाढीचे पर्याय उपलब्ध करून देणे.	
७.१	बालकामगारांच्या कुटुंबातील प्रौढांना दुपारचे जेवण तयार करणे, गणवेश शिवणे यासारखे उत्पन्न वाढीचे स्रोत उपलब्ध करून देणे	ग्राम सेवक यांनी याबाबत कार्यवाही करावयाची असून त्यांस गट विकास अधिकारी/गट शिक्षण अधिकारी यांनी मार्गदर्शन करावयाचे आहे. याबाबत मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद/जिल्हा शिक्षणाधिकारी (प्राथमिक) यांनी सनियंत्रण करावे. तसेच विभागीय आयुक्त यांनी नियतकालिक बैठकांमध्ये याचा आढावा घ्यावा.
७.२	बालकामगारांच्या कुटुंबाचे स्वयंसहाय्यता गट तयार करणे आणि दारिद्र्य रेषेखालील स्वयंसहाय्यता गटाप्रमाणे त्यांना आर्थिक सहाय्य देणे.	
९	बाल कामगार सनियंत्रण.	
९.२	वस्तीतील मुलांच्या शिक्षणाचे सनियंत्रण करण्यासाठी स्वयंसेवी संस्था, कामगार निरीक्षक, शिक्षणाधिकारी व वस्तीतील जानकार मंडळी यांच्या संयुक्त समित्या तयार करणे.	गट शिक्षणाधिकारी/केंद्र प्रमुख यांनी संदर कार्यवाही करावयाची असून त्यांस मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद यांनी मार्गदर्शन करावे.
९.३	प्रत्येक वस्ती आणि वॉर्डमध्ये मुलांच्या शिक्षणावर देखरेख करू शकणा-या व्यक्ती (की फॅसिलेटर) शोधणे, त्यांच्या कामाचा गौरव करणे	

ग्रामीण क्षेत्रात बालमजूर प्रस्थेस आळा घालणे तसेच सर्व मुले शालेय शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणण्यासाठी ग्राम विकास विभागाच्या अधिकारी व कर्मचारी यांची फार महत्वपूर्ण भूमिका आहे. त्यामुळे उपरोक्त मूद्दयानुसार सर्व संबंधित विभागाच्या अधिका-यांच्या संपर्कात राहून तातडीने कार्यवाही करावी.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांचे आदेशानुसार व नावाने,

(र. ना. अंबरिकर)

शासनाचे उप सचिव.

प्रति,

महासंचालक, प्रसिध्दी संचालनालय, मुंबई यांना सदर शासन निर्णयाला व्यापक प्रसिध्दी देण्याच्या विनंतीसह.

प्रतिलिपी :-

मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई, यांचे खाजगी सचिव.

मा. उपमुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई, यांचे खाजगी सचिव.

मा. मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.

अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/ सचिव, मंत्रालयीन सर्व विभाग,
विभागीय आयुक्त (सर्व)

जिल्हाधिकारी (सर्व)

जिल्हा परिषदांचे मुख्य कार्यकारी अधिकारी (सर्व).

पोलीस महासंचालक, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई,

कामगार आयुक्त, मुंबई.

आयुक्त, महिला व बाल कल्याण, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई,

महासंचालक, यशवंतराव चव्हाण विकास प्रशासन प्रबोधिनी, पुणे.

शिक्षण संचालक, महाराष्ट्र राज्य, पुणे,

संचालक, आरोग्य सेवा, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई,

सर्व अधिकारी, ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

निवड नस्ती (समन्वय कक्ष). ग्राम विकास व जलसंधारण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.